

LA VIA PSICOPEDAGÒGICA. ELS DISCURSOS DELS PROFESSORS A ESPANYA DES DE 1875 FINS A 1931

Ángel C. Moreu¹
Universitat de Barcelona

El debat al qual s'assistí, a Espanya, sobre filosofia i ciència durant el llarg període de la Restauració, pel que fa a psicologia i pedagogia, va discórrer mediatitzat per tres elements específics que el condicionaren. El primer fou el referent positivista com un dels nuclis teòrics amb més presència en el debat, que es desenvolupà davant la gairebé total abstenció del tradicionalisme catòlic, la falta de potencial humà i de recursos materials dels neokantians i els biològistes, i l'actitud receptiva d'amplis sectors del krausisme que donà lloc al discurs krausopositivista. El segon element que orientà el debat fou el convenciment, de totes les parts, que l'educació era la tàctica més útil, l'instrument amb més possibilitats de facilitar uns canvis per obtenir la modernització del país, uns canvis que la política no acabava d'aconseguir; això pot explicar la gran quantitat de polítics, juristes i teòrics del dret que orientaren el seu pensament i la seva activitat cap a terrenys relacionats amb l'educació. I el tercer element condicionador, de caràcter infraestructural, el constituí la realitat que mostrava una quasi total absència de polítiques, institucions, instal·lacions, etc., que poguessin donar resposta a les necessitats que la investigació científica necessitava.

És per tot això que, en aquests quasi cinquanta anys d'història, el punt fort per l'anàlisi de les emergents teories psicofisiològiques i els seus efectes en l'àmbit pedagògic, s'ha de buscar, gairebé exclusivament, en els discursos que es manifestaren des de les revistes, les editorials i les càtedres, més que des dels labo-

1. Àngel C. Moreu duu a terme la seva tasca docent i investigadora al Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona, com a professor de teoria de l'educació i de política i legislació educatives. L'adreça postal és Departament de Teoria i Història de l'Educació, Campus de la Vall d'Hebron, pg. de la Vall d'Hebron, núm. 171, 08035 Barcelona; l'adreça de correu electrònic és *amoreu@d5.ub.es*.

ratoris. Les iniciatives experimentalistes, a Espanya, durant aquest període no van tenir idees ni tradicions ni mitjans i, per tant, tampoc continuïtat, excepte en algunes poques ocasions. Per això, diem que les claus es trobaven en els discursos teòrics, i a ells dediquem les nostres reflexions en aquest article.

Juntament amb això, cal tenir present que la producció teòrica que s'orientà cap als nous corrents de la psicologia i la pedagogia científiques, en primer lloc, va haver d'aprendre de la producció forània, fet que va consolidar les vies anglesa i alemanya obertes pels krausistes en el seu intent de diversificar el tradicional embut francès. Això va produir un doble efecte; per una banda, el que es caracteritzà per la recepció d'allò que es feia en altres països, acceptant-ho de manera acrítica; i, per l'altra, el que obrí la possibilitat de realitzar treballs de síntesi que afavorien l'evolució o enriquien iniciatives ja existents.

L'evolució del diàleg filosòfic després de la consolidació i l'adaptació del pensament de Krause, desvetllà la molt important influència d'un altre alemany, el biòleg E. Haeckel (1834-1919), que incorporà al monisme el component evolucionista i així oferí una versió científica positiva pels continguts de la filosofia idealista del krausisme.² El monisme evolucionista de Haeckel, una de les fonts d'inspiració del krausopositivisme, a més a més de contribuir a la consolidació de la via alemanya, fou una temptativa més en el camí harmonitzador de la filosofia idealista i el món científic que, des de diferents posicionaments gnòstics, va remetre a Spinoza o a Schelling,³ tot i que el rigor dels plantejaments de la ciència i la filosofia positives va fer que, en aquell moment, fossin molt arriscats els exercicis de síntesi en aquest sentit.

2. La recepció de l'obra de Haeckel a Espanya començà aviat, el 1878, amb la *Historia de la creación natural o doctrina científica de la evolución*, Madrid, J. C. Conde, 1878-1879, 2 v. Però, l'obra que significà una torsió, entre altres, cap als components científicopositius pel krausisme va ser *Morfología general de los organismos*. En el pròleg d'aquesta obra, el seu traductor, Salvador Sanpere i Miquel, destacà aquesta relació d'influència entre el monisme evolutiu del naturalista alemany i la tradició krausista espanyola que buscà vies d'acostament al positivisme. Resulta pertinent en aquest punt recordar que Haeckel arribà al monisme a través de la investigació biològica; vegeu E. HAECKEL, *Morfología general de los organismos*, Barcelona, Barris i Cia, 1887.

3. Haeckel, decantant-se cap a Goethe, afirmà contundent que «la matèria no existeix mai, no pot obrar mai sense l'esperit i l'esperit sense la matèria. Ens atenim fermament al monisme pur, sense ambigüïtat, de Spinoza», segons es pot llegir a *Los enigmas del Universo*, València, Sempere, 1903, p. 26. Pel que fa a Schelling, no s'ha d'oblidar la seva influència en la fisiologia alemanya, exercida des de la revista que coeditava amb A. F. Markus, titulada *Jahrbücher der Medizin als Wissenschaft*. Anterior a Bernard, el fet que el nom d'aquesta revista faci referència a la medicina com a ciència no és accidental. Com ja se sap, en la seva filosofia de la natura, Schelling parla de la medicina com «la corona i la flor de les ciències naturals».

Pel que fa a la via anglesa, aquest període contemplà una intensificació de la relació. La primera presència i influència de Jeremy Bentham (1748-1834) en la vida política d'Espanya, durant la primera meitat del segle XIX, obrí les portes a l'entronització des de l'institucionisme de dos autors anglesos: Charles Darwin (1809-1882), professor honorari de la ILE des del seu inici; i Herbert Spencer (1820-1923), autor de l'obra *Educación física, intelectual y moral*, que es va introduir a Espanya molt aviat amb una gran repercussió en l'entorn del reformisme educatiu.⁴ Per altra banda, la promoció des de la pedagogia institucionista d'estils i ambients educatius com la relació propera dels alumnes amb els catedràtics, així com la introducció de les competicions esportives a l'estil de les escoles angleses d'alt nivell, etc., van ser alguns dels elements que mostraren, tant en els continguts com en les formes —pensem en l'estil pedagògic dels professors de la ILE—, aquesta intensificació de la via anglesa.

El contrapunt d'aquests fets es troba en la tardana recepció d'Alexander Bain (1818-1903), autor de l'obra fonamental titulada *Education as a Science* (Londres, 1872), a través de la qual aquest pedagog anglès va establir les bases per l'aplicació del mètode científic a l'educació, fins aleshores considerada com un art. L'obra de Bain va estar present a les prestatgeries d'algunes biblioteques d'escoles normals en la versió anglesa o en la traducció francesa de Compayré. Però, la versió castellana no arribà fins a l'any 1915, més de quaranta anys després de la seva publicació a Londres.⁵

Les possibilitats d'accés a aquesta triple via francoanglogermana animaren a més d'un filòsof de l'entorn krausoinstitucionista a embarcar-se en el viatge prometededor del krausopositivisme, que havia de tenir una fèrtil producció en el camp de la psicologia i la pedagogia; i, per tant, aquest fet ens obliga a fer-hi referència, una especial atenció en aquest article, en la majoria dels casos professors d'universitat, d'instituts d'ensenyament mitjà o d'escoles normals. No és necessari recordar que la psicologia s'estudiava a la secundària i que disposem, per tant, d'una important sèrie de manuals sobre aquesta matèria, alguns de gran influència entre les generacions d'estudiants, que s'encarregaren de la consolidació del discurs psicopedagògic durant la dictadura primorriverista i la posterior etapa republicana.

4. Aquesta obra, des de la seva primera edició espanyola, el 1879, ha estat editada —com la majoria de les obres de Spencer— en diverses ocasions, tant a Espanya com a Amèrica, traduïdes per Siro García del Mazo, Eduardo Zamacois, Adolfo Posada i Unamuno.

5. A. BAIN, *La ciencia de la educación*, Madrid, Artística F. Beltrán, 1915, traducció de Domingo Barnés. Per la seva part, Rufino Blanco parla d'una possible edició valenciana de l'any 1888; vegeu R. BLANCO, *Teoría de la educación*, Madrid, Sucesores de Hernando, 1912, p. 13.

1. EL KRAUSOPOSITIVISME PSICOPEDAGÒGIC

Fem referència, en primer lloc, a la generació d'autors nascuts cap a la meitat del segle XIX, anomenada per alguns autors com la *generació rebel* i que nosaltres anomenem la *generació de referència*, ja que ens hem de referir de la mateixa manera a les generacions anterior i posterior a ella, simplement com un criteri ordenador del discurs més enllà de les teoritzacions sobre generacions, que —pensem— desvirtuen la reflexió i de les que, per tant, no som molt partidaris. Molts dels autors d'aquesta generació de referència, principalment professors educats a l'entorn del krausisme, realitzaren la síntesi entre el positivisme i el krausisme, seguint vies ja esbossades per alguns dels seus mestres, principalment Francisco Giner de los Ríos (1839-1915) i Nicolás Salmerón (1836-1908). Les seves obres més representatives sobre el tema que tractem s'editaren en el període d'entre segles i, en elles, els autors intentaren harmonitzar el producte de la seva formació universitària amb les noves aportacions que es van produir a Europa. El resultat fou —ja s'ha comentat— el disseny d'un nou espai de reflexió que Adolfo González Posada (1860-1944) anomenà *krausopositivisme*, l'any 1892, en un article publicat al *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza (BILE)*.⁶

1.1. EL PAPER PRECURSOR DE GINER I SALMERÓN

La psicologia era l'àmbit que millor mostrava en aquell moment les possibilitats del mètode científic i, en el cas espanyol, on més palès es feia el contrast amb el discurs escolàstic tradicional. No s'ha d'oblidar, per altra banda, la base psicològica que presentà l'estructura de la metafísica de Krause, la metodologia analítica que necessitava un determinat coneixement del jo; arran d'això, l'estudi de la psicologia fou la base de les manifestacions intel·lectuals dels krausistes. Encara més, l'aposta que, des del grup krausista i altres col·lectius partidaris del canvi, s'havia fet per la via pedagògica, convertí la natural projecció de la psicologia científica, en els àmbits de la pedagogia, en quelcom d'un particular interès a Espanya, i la seva pràctica, promoció i divulgació fou seguida no només per filòsofs, psicòlegs i pedagogs, sinó també per polítics, sociòlegs, juristes i metges.

Però, l'evolució cap al krausopositivisme es començà a observar ja en alguns textos d'autors krausistes anteriors a aquesta generació referencial, de què parlàvem. És el cas de Salmerón i Giner. D'aquest darrer, la famosa segona edi-

6. A. GONZÁLEZ POSADA, «Los fundamentos psicológicos de la educación según el Sr. González Serrano», a *BILE*, vol. XVI, 1892, p. 1 i següents; p. 17 i següents.

ció de les *Lecciones sumarias de psicología* (Madrid, 1878) —obra amb la qual col·laboraren el jurista i catedràtic de la valenciana Facultat de Dret, Eduardo Soler Pérez (1845-1907), i Alfredo Calderón Arana (1850-1907), primer catedràtic de Bioquímica a la Facultat de Ciències madrilenya—⁷ mostrà aquella actitud del mestre per seguir de prop la trajectòria de l'especulació i l'experimentació de la psicologia fisiològica. Els seus alumnes ho confirmen al constatar de quina manera encoratjava el mestre:

[...] todo esfuerzo que tendiese a hacer progresar los estudios psicológicos, particularmente en aquellos aspectos que mostraban relación con la pedagogía. Sus discípulos, le hemos oído citar en su clase y en sus conversaciones, con pleno conocimiento, los resultados de la psicología novísima.⁸

Per la seva part, Salmerón fou l'introduïdor a Espanya de l'aleshores polèmic John William Draper (1811-1882), autor d'un text titulat *Historia de los conflictos entre la religión y la ciencia*, que fou un punt de referència, un objecte de culte o una pedra d'escàndol, segons els casos, en el procés entronitzador de les idees del positivisme a Espanya.⁹ En la seva obra i en les seves classes, Salmerón esbossava la necessitat d'harmonitzar la raó i l'experiència, i destacava la psicologia com una «peça d'unió entre les dues tendències».¹⁰ Això vol dir que el krausopositivisme es donà a conèixer cap al 1875, si tenim present que aquesta evolució es manifestava en força professors krausistes de la primera generació o en alguns textos que van aparèixer en aquestes dates.¹¹

1.2. UN DEIXEBLE AVANTATJÓS DE SALMERÓN

Es pot afirmar que el discurs krausopositivista s'ordeix a l'obra dels deixebles més brillants de Salmerón. I és aquí on hem de fer referència a l'obra

7. F. GINER DE LOS RÍOS, *Lecciones sumarias de psicología. Obras completas*, vol. IV, Madrid, Espasa Calpe, 1978, 2a edició.

8. J. V. VIQUEIRA, *La psicología contemporánea*, Barcelona, Labor, 1930, p. 51.

9. J. V. DRAPER, *Historia de los conflictos entre la religión y la ciencia*, Madrid, Ricardo Fe, 1885, 2a edició.

10. N. SALMERÓN, «Prólogo», a H. GINER DE LOS RÍOS, *Filosofía y arte*, Madrid, Minuesa de los Ríos, 1878, p. XIII.

11. Com a exemple, hi ha un text de Salmerón i d'un acabat d'estrenar catedràtic, González Serrano, que acompanya l'edició espanyola d'un krausista de la línia francobelga; vegeu N. SALMERÓN i U. GONZÁLEZ SERRANO, «Apéndice», a G. TIBERGHEN, *Ensayo teórico e histórico sobre la generación de los conocimientos humanos*, Madrid, F. E. Centeno.

d'Urbano González Serrano (1848-1904), possiblement el més genuí representant del krausopositivisme i l'autor més destacat en aquestes primeres etapes de la construcció de l'entorn psicopedagògic, al qual aportà una fonamentació teòrica de gran interès de la qual no sabem si va tenir continuïtat. La filosofia de l'educació i la psicopedagogia d'aquest autor, com la gran majoria de les aportacions que consolidaren el gir cap a posicions krausopositivistes, resulten difícilment encaixables en un sistema, escola o corrent. La seva obra és original i creativa, sense allunyar-se de les complexes coordenades teòriques que configuraren el panorama de la ciència i el pensament europeus de la seva època.

Tot i la seva prematura mort, González Serrano deixà una extensa obra, producte d'una vida dedicada a la reflexió, a la pràctica docent en la càtedra de psicologia, lògica i ètica de l'institut madrileny de San Isidro, i a l'estudi —els seus amics recorden la seva sessió diària a la biblioteca de l'Ateneu. Però, contràriament al que vaticinaren amics i coetanis, la seva obra no va tenir la repercussió posterior que semblava merèixer. No coneixem edicions posteriors dels seus llibres, ni és un autor citat en la literatura psicopedagògica posterior.¹²

Per a l'anàlisi de la seva posició psicopedagògica, fem referència, en un primer moment, a les seves consideracions en relació amb els problemes que originà la nova psicologia; analitzem després la seva posició sobre els elements que van intervenir en el procés educatiu; i acabem destacant la seva crítica a alguns dels errors amb què s'enfrontà el tema del canvi en l'educació durant aquest període d'entre segles. L'objectiu és, en aquest cas, descobrir elements no molt coneguts que formaren part de l'oferta teòrica autòctona en els inicials processos de construcció d'aquest nou entorn educatiu, que apostava clarament pels aspectes psicopedagògics de l'educació, a vegades des de la irreflexió i l'aplicació acrítica de corrents i idees forànies.

12. Juntament amb les notes necrològiques a la premsa i els articles *in memoriam* apareguts en algunes de les revistes en les quals havia participat, només podem citar els actes institucionals de rigor i algunes aportacions a l'anàlisi de la seva obra, com la que aparegué deu anys després de la seva mort; vegeu C. SÁIZ D'OTERO, *Urbano González Serrano (esbós biogràfic)*, Madrid, Librería de Victoriano Suárez, 1914. Altres referències es troben en les obres dels cronistes de l'època i en alguns diccionaris. Últimament, han aparegut alguns treballs monogràfics, entre els quals destaca el d'A. JIMÉNEZ GARCÍA, *El krausopositivismo de Urbano González Serrano*, Badajoz, Diputación Provincial, 1996. També, J. A. GARCÍA FRAILE, «Los inicios de la psicopedagogía en España: Urbano González Serrano (1848-1904)», a *BILE*, núm. 32-33, 1998, (II època), p. 131 i següents.

1.3. LA PSICOLOGIA

Pocs van ser —si és que n'hi va haver algun— els corrents filosòfics participants en el canvi del paradigma psicològic que no van ser objecte de consideració, anàlisi i estudi crític per part de González Serrano. Les seves explicacions sobre el materialisme, l'organicisme o el mecanicisme, es troben recollides, principalment, a *Psicología fisiológica* (1886). En aquesta obra, el més interessant és l'anàlisi que l'autor realitzà sobre les diferents interpretacions que circulaven sobre els descobriments dels fisiòlegs que descrivien una relació entre allò psíquic i allò orgànic. La postura rigorosa que va mantenir el professor extremeny marcà el sistema de treball que es respira en tota la seva obra.

De la verdad —escriu González Serrano— de que todo estado psíquico tiene su correspondiente fisiológico, no se puede inferir a la identificación del primer elemento con el segundo, ya que son iguales las razones que militan en pro de la asunción de uno por otro orden de la realidad. Integrar sin diferenciar, que es lo que hace el método experimental, [...] es sustituir el montón por la suma, la serie por el orden, la identificación, que iguala lo distinto y lo vario con lo homogéneo y semejante, por la racionalidad, que combina lo uno con lo múltiple.¹³

D'afirmacions com aquesta, que intenta matisar allò que l'autor va considerar exageracions o errors dels materialistes i els organicistes, es conclou erròniament, per part d'alguns comentaristes, en la negació del monisme en el pensament de González Serrano.¹⁴ La veritat és que aquest autor s'oposà tant als extremismes reduccionistes del materialisme i l'organicisme, com a tot tipus d'espiritualisme, i buscà la seva particular ubicació en la intersecció de dos grans àmbits d'influència en la seva època. El primer és el domini de la psicofísica, des del que va defensar una consciència individual de base orgànica —excitació exterior seguida de reacció—, no mecànica sinó espontània, que buscava una fina-

13. U. GONZÁLEZ SERRANO, *La psicología fisiológica*, Madrid, Llibreria de Fernando Fe, 1886, p. 236.

14. M. Sáiz Roca i D. Sáiz Roca van escriure que «adopta este autor [González Serrano] una clara posición dualista. En sus trabajos psicológicos se advierte su idea del alma como una energía separada del cuerpo; estuvo en franca oposición a las posturas monistas»; vegeu. M. SÁIZ ROCA i D. SÁIZ ROCA, *El establecimiento de la psicología científica en España*, Barcelona, E. Fabregat, 1993, p. 41. El cert és que González Serrano rebutjà el dualisme cartesià i tot l'espiritualisme francès generat, i no renegà del monisme krausista: «Aun hecho caso omiso de la concepción metafísica que pueda presidir la idea del monismo, tiene tal manera de pensar muy legítimos títulos a un examen detenido en su teoría psicofísica, no contradicha hasta el día por ninguna experiencia»; vegeu U. GONZÁLEZ SERRANO, *Ensayos de crítica y filosofía*, Madrid, Aurelio J. Aralia Impresor, 1881, p. 215.

litat, per tant teleològica, i que es presentà com inconscient, instintiva o reflexiva, atenent a l'edat o altres factors. El segon àmbit té relació amb el personalisme, influència sens dubte del seu admirat Ramón de Campoamor (1817-1901), que li va permetre fixar els límits de la persona en un intent d'apartar-se d'algunes actituds panteistes extremes. En aquest sentit, la persona conscient:

[...] requiere la conciencia de sí y la del límite, que juntamente la une y la distingue del medio y de sus múltiples relaciones con él. Precisamente, mediante el principio ordenador de estas relaciones, cada cual se reconoce en su límite y se declara individuo racional, dentro del medio en que vive. [...] en tal posición racional compleja, el hombre condensa dentro de su límite el mundo que le rodea. [...] la persona es el individuo consciente que se sabe de su racionalidad.¹⁵

1.4. EL PROCÉS EDUCATIU

Aquesta citació d'*Estudios psicológicos* (1892) ens introdueix a la concepció de l'educació com la va descriure González Serrano, principalment en aquesta i en una altra obra, titulada *La asociación como ley general de la educación* (1888).¹⁶ Hem vist la manera com destaca, ja en els inicis de la vida psíquica, uns actes reflexos com a resposta a excitacions exteriors, que persegueixen una finalitat, que es caracteritzen per la seva espontaneïtat i que configuren la consciència. Aquesta espontaneïtat de les respostes, que no compleix cap llei mecanicista i que pot influir en els mecanismes de l'herència, la fisiologia i, fins i tot, en els efectes dels condicionaments de l'entorn, aquesta espontaneïtat que permet l'individu controlar les seves respostes davant els estímuls, constitueix l'àmbit de la consciència. I és allà, en la consciència, on la intervenció educativa troba la seva justificació i el seu mètode.

Per altra banda, González Serrano donà molta importància al caràcter dinàmic del procés de configuració de la consciència, és a dir, a la intervenció de la voluntat i a la seva capacitat de canvi. En aquest sentit, dins de la dinàmica de formació de la consciència basada en l'intercanvi dinàmic amb l'entorn, existeix un procés que, abans com actualment, no troba una explicació en les lleis de la neurofisiologia i que, espontàniament, el subjecte tradueix en els nivells de consciència com a idees. En aquest procés que va del medi al subjecte i del sub-

15. U. GONZÁLEZ SERRANO, *Estudios psicológicos*, Madrid, Sáenz de Juvera Hermanos, 1892, p. 148-149.

16. U. GONZÁLEZ SERRANO, *La asociación como ley general de la educación*, Madrid, Viuda de Hernando; Barcelona, Llibreria Bastinos, 1888.

jecte al medi, es concreta la conversió del mecanisme orgànic i inconscient en una dinàmica intel·ligent i reflexiva, que permet l'exercici de l'acció educativa.

D'aquesta teoria, se'n desprèn una definició de subjecte de l'educació com a persona activa i disposada a l'anàlisi contínua de la informació que rep, ben diferent a l'educació memorística, dirigida a un subjecte del que s'espera únicament que gravi mecànicament els conceptes que se li dicten, o que respongui mecànicament als estímuls de l'entorn d'acord amb una llei moral que ha estat apresada de la mateixa manera.

I, en relació amb els mètodes, han de centrar-se en el coneixement del subjecte: conèixer els termes en què aquesta espontaneïtat actua, per veure com la persona configura el seu univers personal a partir de la interacció amb el medi; i per veure també quin món construeix en aquest medi. Les ressonàncies russo-nianes són ben paleses en aquest punt, que tracta d'implicar-se en el coneixement del subjecte amb la finalitat de corregir, impulsar, reforçar, etc., la dinàmica d'aquesta llei general que parla de la configuració d'una consciència reflexiva i crítica, mitjançant l'associació i l'acumulació d'idees pròpies que converteixen el subjecte en amo de si mateix. Això permet a l'educant, a més a més, associar-se a l'ordre universal i complir en el seu interior l'ideal de perfecció que ha concebut.

La conclusió de la filosofia educativa de González Serrano, segons la qual formar-se constitueix una funció natural de la persona, ens introdueix en la metàfora del camí d'autoformació mitjançant l'esforç i el sacrifici, no doblegant-se davant l'estímul immediat, sinó sotmetent-lo a un ordre ideal elaborat per la pròpia consciència. Una metàfora que remet al creador de Wilhelm Meister, un dels autors que més va influir en el pensament filosòfic i, segons veiem, psicopedagògic del professor extremeny.

1.5. PEDAGOGIA CRÍTICA

Les conseqüències de passar per alt aquesta llei general de l'educació, és a dir, el mantenir una actitud passiva davant la vida, pensar d'una manera fixa, només generen vulgaritat; i la vulgaritat equival a una acceptació acrítica de tot el que els altres diuen que és bo. Això, en pedagogia, produeix allò que González Serrano va anomenar *modernisme pedagògic*, que consisteix en voler posar en pràctica, mecànicament, tot allò que es fa en altres països.

El panorama educatiu que aquest autor descobrí en la seva època oferia una imatge caracteritzada per la falta d'originalitat en els resultats i per la passivitat amb què era contemplada qualsevol metodologia, ja fos tradicional o moderna;

una passivitat i una vulgaritat causants en gran mesura de la situació cultural i científica espanyola. I així ho va explicitar en una obra titulada *Cartas... ¿pedagógicas?* (*Ensayos de psicología popular*),¹⁷ on denuncia el gust generalitzat per tot allò exòtic, la falta d'esperit crític, la invasió de traduccions sobre tot el que es fa en altres llocs, i la manca d'atenció al coneixement de la realitat sociocultural pròpia en el moment de plantejar les polítiques educatives. Aquestes *Cartas...* van anar apareixent a *La Escuela Moderna*, des del 1893 fins al 1895, en què es va interrompre la seva publicació perquè es va decidir el llibre resenyat.

2. PRESENCIA DE LA NOVA PSICOLOGIA A LES CÀTEDRES

Des de la seva càtedra a l'institut de San Isidro, González Serrano va publicar un manual de psicologia dirigit als alumnes d'ensenyament secundari.¹⁸ Aquest té relació amb el conjunt de l'obra de l'autor, encara que a nivell elemental; tot i això, per a nosaltres, aquest i altres manuals tenen importància per la informació que aporten respecte a l'entorn en què es produïa l'accés al coneixement de la psicologia en aquell moment. Això amaga un doble interès, perquè descobreix, per una banda, la posició teòrica dels professors i els seus interessos en la matèria més enllà del currículum oficial; i, per altra, el marc teòric en què es formaren uns alumnes que després van ser professors i, en alguns casos, actius constructors de l'entorn psicopedagògic.

Una primera mirada al context d'aquest paisatge ens descobreix que la psicologia, com assignatura, aparegué primerament en els instituts d'ensenyament secundari des que el Pla Pidal, el 1845, va regular la creació d'instituts després d'una sèrie de temptatives pioneres que, des de l'any 1836, van perseguir consolidar centres d'aquest tipus en algunes ciutats espanyoles. És just pensar, doncs, que una de les vies per la possible difusió dels canvis en la psicologia havia de discórrer a través de l'estructura institucional del segon ensenyament.

17. U. GONZÁLEZ SERRANO i C. SÁIZ DE OTERO, *Cartas... ¿pedagógicas?* (*Ensayos de psicología popular*), Madrid, Librería de Victoriano Suárez, 1895, pròleg d'A. González Posada.

18. U. GONZÁLEZ SERRANO, *Manual de psicología, lógica y ética para su estudio elemental en los institutos de segunda enseñanza. Vol. I. Psicología*, Madrid, Librería de Victoriano Suárez, 1880.

2.1. EL DISCURS PSICOLÒGIC EN ELS AUTORS DE LA GENERACIÓ ANTERIOR

Ja en la primera meitat del segle XIX, descobrim una sèrie d'autors il·lustres que s'encarregaren d'aquesta matèria, encara pensada des de la filosofia, i que s'impartia juntament amb la lògica i l'ètica. Els textos d'aquesta primera època són fonamentalment llibres de filosofia,¹⁹ i la psicologia que hi ha respon al plantejament escolàstic tradicional.

En alguns casos, aquests professors d'ensenyament secundari van rebre la llavor dels nous corrents en psicologia, en el transcurs de la seva formació universitària. En aquest sentit, a partir del segon terç del segle XIX, alguns autors influenciats per la filosofia del sentit comú, com R. Martí d'Eixalà (1808-1857), incorporaren a la psicologia aquest paper primordial que li concedí la filosofia escocesa. Aquesta influència es manifestà brillantment en el pensament de Francisco J. Llorens Barba (1820-1872), autor de *Lecciones de filosofía*²⁰ que, el 1847, es presentà a les oposicions per aconseguir una càtedra d'institut i, també, de la Universitat de Barcelona; i en aconseguir les dues places, renuncià a la plaça de l'institut i es va fer càrrec de la càtedra universitària de Filosofia i Història de la Filosofia.

En el mateix període, el metge higienista Pedro Felipe Monlau (1808-1871), aconseguí el 1847 una càtedra de Psicologia i Lògica a l'institut San Isidro de Madrid; i publicà *Curso de psicología y lógica*²¹ on abocà un concepte de psicologia empíric, que dividia la matèria en psicologia experimental i transcendental —tot i que es referia molt poc a aquesta darrera—, i imprimí el segell de la seva especialitat, la medicina. Així doncs, en aquest panorama en què destacaren aquestes tres línies, la línia escolàstica, la línia empírica i la que apuntava a plantejaments de caràcter fisiològic i experimental, es formaren en psicologia els alumnes de la nostra generació de referència, que van haver de prendre el relleu en els anys de la Restauració.

19. Serveixen com a exemple unes lliçons de psicologia de Salvador Mestres, que havia estat professor de Llorens Barba a l'institut barceloní; vegeu S. MESTRES, *Lecciones de psicología dadas a los alumnos de esta asignatura en el instituto de segunda enseñanza de Barcelona*, Barcelona, Hereus de la Vídua Pla, 1869.

20. F. J. LLORENS BARBA, *Lecciones de filosofía*, Barcelona, Publicacions de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, 1920, 3 v. [2a edició corregida, Barcelona, Pons, 1858]

21. P. F. MONLAU i J. M. REY HEREDIA, *Curso de psicología y lógica para uso de los institutos y colegios de segunda enseñanza*, Madrid, M. Rivadeneyra, 1849. Monlau s'encarregà de la part de psicologia i Rey, de la de lògica.

2.2. LA PSICOLOGIA FISIOLÒGICA I ELS PROFESSORS DE LA GENERACIÓ DE REFERÈNCIA

I és així que, en les dècades finals del segle XIX, des d'algunes càtedres d'ensenyament secundari i universitari, es van seguir amb atenció els esdeveniments que es produïen en els àmbits de l'experimentació psicofisiològica. La inquietud encoratjadora cap a aquest àmbit que hem observat en Salmerón i Giner, va germinar en molts membres de la generació de referència. Ho hem comprovat al parlar de González Serrano, i està present també en un bon nombre de professors universitaris i d'ensenyament secundari d'aquesta mateixa generació de referència. Així, juntament amb González Serrano, cal destacar José de Caso Blanco, Tomás Maestre, Luis Simarro, Hermenegildo Giner i Ruiz Chamorro, entre d'altres.

José de Caso (1850-1907), des de la seva càtedra de sistema de filosofia a la Universitat Central, explicà una psicologia que no obviava els corrents psicofisiològics. Una cosa semblant succeïa a les classes de psicologia que impartia a la ILE; no en va, tant Caso com González Serrano havien estat deixebles de Salmerón. Juntament als esforços renovadors de Caso, destacà en el mateix àmbit universitari l'obra del murcià Tomás Maestre López (1857-1936), catedràtic de medicina legal i toxicologia a la Universitat Central de Madrid, autor, ja el 1905, de l'obra *Introducción al estudio de la psicología positiva*, prologada per Santiago Ramón y Cajal (1852-1934).²²

Seguint amb la nostra relació, cal destacar la càtedra de psicologia experimental creada a la Facultat de Ciències de la Universitat Central, ja l'any 1902. El seu primer catedràtic fou un dels pocs metges que s'ocuparen en aquests anys de la medicina científica positiva. Fem referència —com és sabut— a Luis Simarro Lacabra (1851-1921), un personatge controvertit, d'interessos vitals diversos i una producció escassa. La seva tasca docent en aquest càtedra fou valorada de moltes maneres pels seus alumnes. La seva ideologia política, la seva condició de francmaçó i l'orientació del seu discurs a les classes van ser factors que, sense cap dubte, condicionaren alguns d'aquests judicis. No va escriure cap manual; sí, una sèrie d'articles, alguns dels quals fan referència als aspectes psicològics de l'educació. Juntament amb això, els seus textos relacionats amb la introducció de la psicologia científica i el seu treball pioner al Laboratori d'Antropologia Experimental Aplicada a l'Educació, que ell mateix organitzà al Mu-

22. T. MAESTRE, *Introducción al estudio de la psicología positiva*, Madrid, Bailly-Baillière, 1905.

seu Pedagògic Nacional, converteixen aquest metge en l'iniciador de l'experimentació psicopedagògica a Espanya.²³

I en relació amb els instituts d'ensenyament secundari, les tres tendències que apuntàvem anteriorment van continuar estant ben representades en els professors de la generació de referència a la qual ens anem referint, destacant la línia escolàstica, en plena fase de reconversió entre la realitat del positivisme imperant i les expeditives recomenacions del Vaticà, ben concretades a l'encíclica *Aeterni Patris*. En aquest sentit, l'orientació tomista o neotomista seguia ocupant la majoria de les places, doncs els tribunals no foren molt proclius a admetre memòries amb els continguts dels nous corrents de psicologia.²⁴ Noms com els de Juan Ortí Lara (1826-1904) o Antonio Martínez de San Miguel, representen el més recalitrant immobilisme.²⁵ Els més aperturistes, com Marcelino Arnáiz (1867-1930) i Fernando M. Palmés (1867-1930), exemplifiquen la producció neoescolàstica. De Palmés, cal destacar la seva tasca al Laboratori Psicotècnic del Col·legi dels Jesuïtes de Sarrià, a Barcelona; i d'Arnáiz, que va fer un manual destinat explícitament per seminaris,²⁶ on definia la psicologia experimental com l'aplicació i el desenvolupament natural del mètode, els principis i les línies generals de la psicologia aristotèlica, i buscava punts de trobada en les seves referències a metges filòsofs alemanys com W. Wundt (1832-1920), J. Cattell (1860-1911) o H. Münsterberg (1863-1916).

23. Alguns títols de les seves publicacions que il·lustren el que s'ha esmentat sobre aquest personatge són «La ciencia: ensayo de filosofía positiva», a *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia*, vol. v, 1872, p. 105 i següents; «El exceso de trabajo mental en la enseñanza», a *BILE*, vol. XIII, 1889, p. 37 i següents, p. 88 i següents, p. 369 i següents; *Teorías modernas sobre la fisiología del sistema nervioso*, Madrid, C. Conde i Compañía, 1878; *Antropología escolar*, Madrid, Museo Pedagógico, 1896; també, el pròleg a J. ZIEHEN, *Compendio de psicología fisiológica*, Madrid, Bailly-Baillière, 1910.

24. Sense cap dubte fou aquesta la causa que, el 1886, el jove Unamuno, que anava per professor de psicologia, fracassés com a opositor a una càtedra de psicologia, lògica i ètica, a l'incloure en el temari la definició de la psicologia com a una ciència experimental, citant Bain, Stuart Mill o Wundt; vegeu R. CABRÁN, «Unamuno y la psicología moderna», a *Arbor*, vol. CLIX, 1998, p. 329 i següents.

25. Tot i que era catedràtic de Metafísica a la Universitat de Madrid —càtedra de la qual fou separat per negar-se a jurar la Constitució de 1869—, Ortí és autor d'alguns textos destinats a estudiants d'ensenyament secundari. Per altra banda, Domènech i Raich fan referència a Antonio Martínez de San Miguel, professor als instituts de Sòria i Barcelona, i autor d'un manual titulat *Elementos de psicología, lógica y ética* (1887), com exemple de la rígida orientació escolàstica; vegeu E. DOMÈNECH i R. M. RAICH, «Antecedents de l'ensenyament de la psicologia a Catalunya en el segle XIX», a *Gimbernat*, vol. IV, 1985, p. 95 i següents.

26. M. ARNÁIZ, *Elementos de psicología fundada en la experiencia*, Madrid, Sáenz de Juvera Hermanos, 1904.

Fem referència, també, al gadità Hermenegildo Giner de los Ríos (1847-1923), que fou professor en diversos instituts, sobretot a Barcelona, on publicà, editat per Bastinos, *Resumen de psicología* (1899). Tot i així, la rellevància d'aquest antic alumne del Col·legi Espanyol de Bolònia es troba en el seu paper de referent —entre d'altres— de l'institucionisme a Catalunya.

Citem, per últim, l'obra d'Eusebio Ruiz Chamorro (1841-1899), autor de *Psicología o ciencia del alma* (1876), una obra que fou utilizada pels seus alumnes de psicologia a l'Institut de Noviciat a Madrid. En la introducció del text, el krausopositivista Chamorro afirmava la seva difícil pretensió de desenvolupar l'analítica de Sanz del Río, amb el rigor científic que l'obertura positiva imposava al monismo krausista, en el qual es reafirmà.²⁷

2.3. REPERCUSSIÓ DELS KRAUSOPOSITIVISTES EN ELS PROFESSORS DE LA GENERACIÓ POSTERIOR

No passà gaire temps fins que els deixebles de tan insignes professors de la generació de referència, constituïren també un nodrit grup de docents pròxims a l'institucionisme, si no clarament krausistes o krausopositivistes, que, des de diversos llocs d'Espanya, impartiren les seves lliçons i publicaren manuals amb una orientació que apostava per la nova psicologia ja a l'inici del segle XX. La ideologia krausista, en què s'havien format, feia que l'obra psicològica d'aquesta nova generació de professors es projectés en el camp de la pedagogia, enrobustint el discurs inicial psicopedagògic. Els integrants d'aquesta generació posterior formaren una llista extensa, de la qual destaquem els noms de Julián Besteiro, José Verdes Montenegro, Eloi Luís Andre, Fermín Herrero Bahillo, Juan Vicente Viqueira i Martín Navarro Flores, tots divulgadors des de les seves càtedres de Psicologia Científica.

Julián Besteiro (1870-1940), el més conegut del grup per la transcendència de la seva actuació política, és autor d'un text que, amb un títol clàssic, sortí de la impremta amb el prestigi d'haver guanyat el Premi Charro Hidalgo de l'Ateneu de Madrid, el 1895. El treball de Besteiro, *Exposición sumaria de los principios de la psicofísica*, fou publicat dos anys després amb el títol ben conegut de *La psicofísica*. Des del seu destí a províncies, Besteiro composà aquesta síntesi de la teoria psicofísica que, trenta-cinc anys abans, inaugurà el polifacètic cien-

27. E. RUIZ CHAMORRO, *Psicología o ciencia del alma*, Madrid, Segundo Martínez, 1876, p. XIV.

tífic i humanista alemany T. G. Fechner (1801-1887).²⁸ Pensionat per la JAE, el 1909, Besteiro anà a estudiar a Alemanya, amb Stumpf (1848-1936), a Berlín, i amb Wundt, a Leipzig. De tornada a Madrid, aconseguí doctorar-se i accedí, el 1912, a la càtedra de lògica fonamental de la Universitat Central. En aquest moment, es va interrompre la breu producció psicopedagògica de Besteiro, que també inclou alguna col·laboració a *BILE*;²⁹ però, a partir d'aquest moment i fins a la seva mort, a la presó de Carmona a Sevilla, s'orientà, com ja és conegut, cap al camp de la política.

La política també està present a la vida i a l'obra de José Verdes Montenegro (1866-1942); de fet, se li atribueix la traducció de l'obra *Socialismo y ciencia positiva* del catedràtic de la Universitat de Bolònia Enrico Ferri (1856-1929). De Verdes, és interessant la seva tasca professional en el camp de la medicina, des d'on realitzà un gran treball en la lluita contra la tuberculosi, obrint el primer sanatori antituberculós el 1901 i accedint a la Direcció General de Sanitat durant la República. Però, aquí el citem perquè, anteriorment, exercí com a catedràtic de Psicologia i Lògica a Madrid, Orense i Alacant. Lector i estudiós de Wundt, va escriure *Apuntes de psicología científica*, obra que recull la situació de la investigació i la teorització sobre l'experimentalisme alemany dels darrers anys del segle XIX, i que va ser utilitzat com a llibre de text pels seus alumnes.

Per la seva banda, Eloi Luis Andre (1876-1935) fou alumne a Leipzig i professor de filosofia als instituts d'Ourense i Toledo, on organitzà pràctiques de laboratori complementàries a l'estudi de la psicologia. Va traduir l'obra *Sistema de filosofía* de Wundt, i és autor de *Nociones de psicología experimental*, un dels primers textos que utilitzà aquesta terminologia al títol. Preocupat per la problemàtica que es produïa a l'època en l'àmbit de l'ensenyament secundari, publicà *La educación de la adolescencia*;³⁰ i, com a membre de diversos tribunals d'oposicions a càtedra d'institut, va facilitar l'accés a nous psicòlegs experimentalistes, com Fermín Herrero Bahillo, un filòsof palentí amb una complexa evo-

28. J. BESTEIRO, *La psicofísica*, Madrid, R. Rojas, 1897. Besteiro es refereix en aquesta obra a les teories de Fechner, sobretot a la llei que duu el seu nom. Els treballs de Fechner van constituir una autèntica revolució en psicologia, ja que aconseguí, a mitjan segle XIX, quantificar fenòmens psíquics de manera difícilment contestable. Fundador de l'estètica experimental, metge, físic i filòsof humanista, la teoria psicofísica és l'efecte d'una de les seves més constants preocupacions filosòfiques: la necessitat que sentia per demostrar la seva intuïció sobre la identitat de l'esperit i la matèria, com mirades diferents sobre una mateixa realitat.

29. J. BESTEIRO, «Psicología y pedagogía», a *BILE*, vol. XXIII, 1899, p. 260 i següents; també, «La educación de la voluntad», a *BILE*, vol. XVIII, 1894, p. 260 i següents.

30. E. LUIS ANDRE, *La educación de la adolescencia: estudio crítico del estado de la segunda enseñanza y de sus reformas más urgentes*, Madrid, Alrededor del Mundo, 1916.

lució intel·lectual que l'havia conduït de la teologia al socialisme en el transcurs d'una vida breu i atzarosa.

Herrero Bahillo també estudià a Leipzig i a Würzburg, i s'interessà a més per les aportacions d'espanyols com Domingo Barnés (1879-1943) o els ja citats Simarro i Arnáiz, entre altres. Va exercir com a catedràtic de psicologia i lògica a l'Institut General i Tècnic de Lleida, on organitzà, com Luís Andre, un laboratori de psicologia experimental en el marc de l'assignatura. La seva concepció de la psicologia queda reflexada a *Nociones de psicología moderna*,³¹ un llibre on exposà àmpliament el sistema wundtià, complementant-lo amb aportacions de psicòlegs espanyols i amb referències a la psicologia de la gestalt.

Entre els integrants d'aquest grup institucionista de professors de psicologia, hem citat també a Juan Vicente Viqueira, que va exercir la docència a Madrid, Santiago i A Coruña. La osteomielitis, que condicionà i acabà amb la seva vida quan només tenia trenta-set anys, no li va impedir desenvolupar una extensa obra de caràcter psicopedagògic. Nebot de Manuel B. Cossío (1858-1935) i estudiant a Madrid sota l'atenta mirada de Giner, aquest psicopedagog galleg fou un entusiasta de Simarro, la influència del qual l'orientà cap a la psicologia. Pensionat per la JAE durant els anys 1912 i 1913, estudià a Alemanya amb E. Husserl (1859-1938), entre d'altres;³² i abans d'obtenir el doctorat en filosofia i iniciar la docència al Museu Pedagògic, va impartir cursos de psicologia destinats, principalment, als mestres. El contingut d'aquests cursos va anar apareixent al *BILE* durant l'any 1915 i el 1916 (vol. CCCIX i XL).³³ Un any després es va traslladar a Galícia, primer a l'Institut General Tècnic de Santiago i, després, al d'A Coruña, on es va quedar fins a la seva mort.

És, en aquesta època, quan es manifestà la seva identificació amb la cultura gallega en la seva faceta de psicopedagog, literat i músic.³⁴ Les seves publicacions durant aquesta darrera etapa de la seva vida comparteixen, com la resta de la seva obra, un interès per la divulgació psicològica amb la reflexió de caràcter

31. F. HERRERO BAHILLO, *Nociones de psicología moderna*, Lleida, Successors de Jiménez, 1911.

32. Fruit de la seva col·laboració amb la JAE, foren dues memòries titulades *La enseñanza de la psicología en las universidades alemanas* i *Un nuevo factor de la memoria de identificación*, ambdues publicades als Anals de la JAE, vol. XVI, el 1914.

33. Amb la mateixa direcció i dins d'aquesta etapa madrilena, J. V. Viqueira publicà *Sobre el dibujo de los niños*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, 1915; també, «Los métodos del examen de la inteligencia», a *BILE*, vol. XXXIX, 1915, p. 100 i següents, p. 134 i següents.

34. A. COSTA RICO, *A reforma da educación (1906-1936)*. xv. *Viqueira e a historia da psicopedagogía en Galicia*, A Coruña, Do Castro, 1996.

psicoeducatiu.³⁵ La seva obra fonamental, en aquest període, és *Introducción a la psicología pedagógica*, en què abocà les seves reflexions de contingut psicopedagògic i aprofundí tant en els mecanismes psicològics de l'aprenentatge com en els aspectes que fan referència a l'evolució i a la promoció del subjecte de l'educació, o a les aptituds que ha de posseir el mestre i els coneixements necessaris per complir amb la seva tasca educativa que, per Viqueira, té un alt component social, coincident amb el sentiment regeneracionista imperant.³⁶

Destaquem, ja en darrer lloc, el nom del professor Martín Navarro Flores (1872-1950), alumne de Giner i de José de Caso. El 1907, accedí a la càtedra de psicologia, lògica i ètica de l'Institut Universitari General Tècnic de Tarragona, i el 1919, a la de psicologia a l'Instituto-Escuela de Madrid. Publicà les seves obres a Espanya, Argentina i Mèxic, i centrà el seu interès teòric en una triple direcció: l'ètica, la paidologia i la psicologia experimental.³⁷ Com en el cas de Luis Andre, en la seva obra es respira una preocupació especial per l'ensenyament secundari, intentant la seva modernització i promovent la millora de la formació dels docents. En aquest sentit, publicà diversos manuals de la seva assignatura, entre els quals destaca el *Manual de psicología experimental* (1914).³⁸ Erròniament, alguns comentaristes consideren aquest manual de Navarro com el primer publicat a Espanya, potser perquè donen per bona l'afirmació que, en aquest sentit, l'autor va anunciar al pròleg concedint-se a si mateix la primàcia en aquest tipus de manuals. Tot i així, com hem pogut veure en els paràgrafs anteriors d'aquest article, manuals com el d'Herrero Bahillo i, encara més, el d'Arnáiz estan datats anteriorment.

35. Una mostra de les publicacions de Viqueira en aquesta etapa gallega són, en la línia de la divulgació psicològica. Vegeu J. V. VIQUEIRA, «Nota acerca de las corrientes de la psicología actual», a *BILE*, vol. XLI, 1917, p. 236 i següents, p. 268 i següents; «Notas sobre la historia de la psicología», a *BILE*, vol. XLII, 1918, p. 56 i següents, p. 149 i següents; i en la línia psicopedagògica, «El aprender como problema pedagógico», a *BILE*, vol. XLIII, 1919, p. 202 i següents. També, col·laborà amb la revista de Luzuriaga; vegeu també J. V. VIQUEIRA, «Las tendencias psíquicas y su educación», a *Revista de Pedagogía*, vol. 1, p. 142 i següents.

36. J. V. VIQUEIRA, *Introducción a la psicología pedagógica*, Madrid: Beltrán, 1919. Sis anys després de la seva mort, aparegué a Barcelona la seva obra pòstuma; vegeu J. V. VIQUEIRA, *La psicología contemporánea*, Barcelona, Labor, 1930.

37. Un text, entre altres, que exemplifica aquest triple interès: M. NAVARRO FLORES, «Relaciones de la pedagogía con la psicología y con la ética», a *BILE*, vol. XXXII, 1908, p. 291 i següents.

38. M. NAVARRO FLORES, *Manual de psicología experimental*, Tarragona, José Pijoan, 1914. Anteriorment, havia publicat *Nociones de psicología*, Tarragona, Arias i fills, 1906. I, en relació amb el sector d'ensenyament secundari, M. NAVARRO FLORES, «Los problemas de la segunda enseñanza», a *BILE*, vol. XLIV, 1920, p. 366 i següents; també, «La enseñanza de la psicología experimental en los institutos», a *BILE*, vol. XXXIII, 1909, p. 12 i següents, p. 72 i següents.

L'interès de Navarro Flores per la psicologia en el sector de l'ensenyament secundari li va suposar ser nomenat, el 1919, professor de psicologia a l'Institut Escola, amb funcions similars a les d'un psicopedagog actualment. Efectivament, aquest professor es va cuidar, a més a més de la docència de l'assignatura, de l'ordenació curricular, de manera que la gradació de coneixements estigués d'acord amb la maduresa psicològica dels alumnes; també, s'encarregà de la detecció, sempre que fos possible, de la correcció de deficiències psicològiques lleus «segons un sistema orgànic de proves de capacitat — el que anomenen *tests* als Estats Units».³⁹ Entre les seves responsabilitats, es trobava igualment la selecció i, si procedia, la decisió de becar possibles alumnes superdotats o amb necessitats econòmiques.

En aquest punt, i abans de passar a l'anàlisi dels discursos que generaren en les institucions dedicades a la formació de mestres, és necessari remarcar l'humanisme que envoltà l'ambició regeneracionista del pedagogisme krausista, patent en el component psicològic i pedagògic dels escrits d'aquests professors, als quals, en el marc de l'institucionisme, cal considerar com integrants d'un dels sectors pioners en la construcció de l'entorn psicopedagògic.

3. PSICOLOGIA I PSIQUIATRIA PER A MESTRES

Les escoles de magisteri, encarregades inicialment de fer germinar a la població l'esperit nacional garant de l'Estat, van patir des de la seva creació, el 1839, els efectes d'unes polítiques educatives que no estaven gens d'acord amb l'alta missió que els Estats encomanaren a aquests centres de formació de mestres a tota Europa. Com mostra —recordem— el Decret llei del 2 de juny de 1868, que aparegué com a resposta expeditiva d'un govern espanyol sense armes per neutralitzar l'amenaça revolucionària, que suprimí les escoles normals, declarà com a públiques algunes institucions escolars de religiosos, i encarregà l'escolarització al capellà rector en poblacions menors de cinc-cents habitants. Un altre esdeveniment, de signe contrari, fou la instauració de la ILE i altres iniciatives privades; i encara un altre esdeveniment, el constituïren els discursos

39. Proposada al Ministeri pel nomenament de Navarro Flores, en què consten les funcions de les quals s'haurà d'encarregar el professor. Citat a T. MARÍN ECED, *Innovadores de la educación en España*, Conca, Servei de Publicacions de la Universitat de Castella la Manxa, 1991, p. 244-245. No tenim notícia de com es va desenvolupar Navarro en les seves funcions de psicopedagog. Les atribucions que el Reglament de l'Instituto-Escuela conferia a l'equip de professors i el fet de no contemplar l'admissió d'alumnes amb problemes físics o psíquics, deixaven poc marge a aquesta figura professional.

que generà la política educativa de la Primera República, en el moment de restablir el funcionament de les normals de mestres.

El que és cert és que entre unes coses i unes altres, aquests establiments patiren la manca de continuïtat i estabilitat de les plantilles, la poca claredat en els objectius, els constants canvis en els plans d'estudis, els trasllats de l'especialitat als instituts d'ensenyament secundari, etc.⁴⁰ Per altra banda, el fet que en magisteri, al contrari que als instituts i a la universitat, els professors poguessin accedir a totes les càtedres, independentment de la seva especialitat, per no existir la categoria de professors especialistes, dibuixava un panorama poc adequat per a la profundització teòrica. Tot i això, una bona part de la literatura que, en forma de manuals o assajos pedagògics, té presents els intents de fonamentació científica de la pedagogia, està a les biblioteques d'aquests centres, gràcies a l'acció d'una minoria de directors i professors l'aportació dels quals va sortint a la llum en alguns estudis històrics actuals. No faltaren tampoc polítiques i iniciatives que, des de l'interior de les pròpies institucions o des de vies alternatives i complementàries, intentaren fer dreuera la devaluació del sector mitjançant propostes innovadores. Fou el cas, per exemple, de les Conferències pedagògiques o les Escoles d'estiu.

3.1. AUGUST VIDAL PERERA. PEDAGOGIA I PSIQUIATRIA INFANTIL

D'aquest conjunt de professors que es va entossudir en la millora dels centres per a la formació dels mestres, en destaca, en l'àmbit que aquí es tracta, la figura del barceloní August Vidal Perera,⁴¹ professor en les normals de mestres de Barcelona, Granada, Tarragona i Osca, per la seva contribució, des d'aquest sector, a la construcció de l'entorn psicopedagògic. Efectivament, Vidal representa com cap altre l'interès per millorar la qualitat de l'ensenyament a les normals espanyoles des del sector del professorat. No se li pot adscriure, com en altres molts casos, ni a l'entorn institucionista ni pertany tampoc a la tradició cultural contrarreformista ni a la intel·lectualitat catalanista; els senyals d'iden-

40. Ángel C. MOREU, «La cambiante ordenación curricular del magisterio. La situación en Barcelona (1898-1903)», a J. ARGOS i M. P. EZQUERRA (ed), *Principios del currículum. IV Jornadas de teorías e instituciones educativas contemporáneas*, Santander, Universidad de Cantabria, 1998, p. 269 i següents.

41. Ja ens hem ocupat d'aquest personatge en altres escrits: Ángel C. MOREU, «Augusto Vidal Parera (1872-1922). Esbós biobibliogràfic d'un professor d'escola normal», a *La formació inicial i permanent dels mestres. Actes de les XIII Jornades d'història de l'educació als Països Catalans*, Vic: Eumo, 1988, p. 263 i següents. També, Ángel C. MOREU, «Augusto Vidal Parera (1872-1922), pedagogo y alcalde de Huesca», a *Argensola*, núm. 111, 1998, p. 132 i següents.

titat, en aquest sentit, s'identifiquen amb l'ideal regeneracionista, segons es desprèn de les seves campanyes contra l'alcoholisme i a favor de l'educació dels deficients psíquics. La síntesi regeneracionista de Vidal, marcada pel pragmatisme, el va dur a ser el promotor de l'educació especial en els estudis de magisteri, mitjançant la introducció i l'adaptació dels continguts de l'emergent psiquiatria infantil a l'àmbit de la pedagogia.

Nascut a Barcelona, el 1872, i, després d'estudiar magisteri a Tarragona, es va fer normalista a l'Escola de Barcelona, incorporant-se a la mateixa com a professor l'any 1897. Nou anys més tard es va fer càrrec de la nova càtedra de psiquiatria infantil (R. O. de 28-12-1906), matèria que ell mateix havia sol·licitat al Ministeri i que va tenir la consideració d'assignatura lliure. El 1907, publicà la seva significativa obra *Compendio de psiquiatria infantil*, una de les primeres monografies que, sobre aquesta temàtica, va aparèixer a l'entorn europeu. Prèviament, el 1904, obrí una clínica pedagògica, també pionera a Espanya, per atendre les disfuncions en l'educació dels escolars. El 1910, després d'opositar a Madrid, va haver d'abandonar Barcelona i es va incorporar a la Normal de Granada, on va restar durant dos cursos i des d'on, per concurs, es traslladà primer a la Normal de Tarragona i, després, a la d'Osca. En aquesta darrera ciutat, compaginà la seva tasca com a professor, publicista i conferenciant amb la d'alcalde. Fou allà on morí el 1922, a l'edat de cinquanta anys.

3.2. PSIQUIATRIA PER A MESTRES

En relació amb el pensament de Vidal, els aspectes que aquí ens interessa ressaltar es troben, principalment, en el seu manual de pedagogia, titulat *Teoría y arte de la educación*, i al *Compendio de psiquiatria infantil*.⁴² El seu compromís militant amb el regeneracionisme el va dur a impartir cursos i a pronunciar conferències, predicant els perills de l'alcoholisme en la descendència i orientant a les famílies i als mestres davant els problemes psicopatològics infantils; també, explicà els termes de la anormalitat infantil, a la qual qualificà de malaltia tant

42. A. VIDAL PERERA, *Teoría y arte de la educación*, Barcelona, Francesc Badía, 1902; aquest llibre, la primera edició del qual aparegué el 1902, fixa ja amb força certesa el punt de vista epistemològic d'on surt Vidal, enmig dels litigis que durant l'època d'entre segles pugnaven per definir la pedagogia com una ciència de l'educació. A. VIDAL PERERA, *Compendio de psiquiatria infantil*, Barcelona, Llibreria del Magisteri, 1907; aquest llibre està prologat per Rafael Rodríguez Méndez, catedràtic d'higiene a la Facultat de Medicina i posterior rector de la Universitat de Barcelona. Són ressenyables pel nostre objectiu, també, els seus articles apareguts a *Revista de Pedagogía*, *La Escuela Moderna* o *La Medicina de los niños*.

en el cas d'idiotes i imbècils com quan es tractava d'alteracions lleus que podien pertorbar el desenvolupament normal de la formació intel·lectual dels alumnes. La preocupació per la situació social de la infància es trasllueix també en les seves tasques com a membre de les juntes provincials de protecció a la infància a Tarragona i a Barcelona.⁴³

Ja a la segona edició ampliada de la seva *Teoría y arte de la educación* (Granada, 1911), que duu com a subtítol *Tratado de pedagogía*, es comença a observar una certa evolució en el pensament pedagògic de Vidal, en comparació amb els seus primers escrits, ja que introduí temes com la *psicofísica*, a la qual dedicà una lliçó, o reflexions sobre la classificació dels escolars. Si comparem aquesta edició amb la primera, veiem que va afegir dues noves parts —concretament, vint-i-quatre capítols— dedicades a la didàctica i a l'organització escolar. També, són nous els apèndixs de la primera part, un dels quals, titulat «Consideraciones acerca de la clasificación de los niños en buenos y malos», és possiblement el més interessant per l'anàlisi del discurs biològic de l'època, que Vidal adoptà de T. Ribot (1839-1916).⁴⁴ Al final del llibre apareix, també com a novetat, un extens apèndix amb vuit lliçons d'anatomia, catorze de fisiologia i vint-i-una de psicologia.

Tot i això, l'oportunitat d'aquest pedagog barceloní en aquesta història dels discursos teòrics, radica en la seva aportació a l'estudi d'una psiquiatria infantil pensada per la seva aplicació a l'educació. Del seu *Compendio de psiquiatria infantil*, en van sortir quatre edicions (1907, 1908, 1911 i 1919), amb el mateix títol. Aquí ens referim a l'última, sensiblement ampliada en relació amb les tres primeres, amb cinc capítols sobre psicometria i un sobre pedagogia d'anormals. La posició de Vidal pel que fa a les relacions que s'estableixen entre la psiquiatria i la pedagogia, se centra en la doble implicació que observa entre ambdues:

No es posible que la obra del maestro resulte perfecta, ni siquiera buena, en cuanto para llevarla a cabo prescindiera del conocimiento del funcionalismo psicofísico del niño, [...] aun dominando la Pedagogía general, es posible que quede la acción del educador casi anulada ante casos que esta ciencia no comprende, toda vez

43. Sobre aquest aspecte, la informació es troba de manera transversal a tota la seva obra. Més concretament, es pot veure en algunes ressenyes de les seves conferències i ponències; vegeu J. POCH, «Conversa pedagògica en Tortosa», a *La Escuela Moderna*, vol. XVI, 1906, p. 504 i següents, p. 570 i següents. També, a la ponència que llegí en el Congrés pedagògic de València; vegeu A. VIDAL PERERA, «Necesidad de atender con medios especiales la educación de los niños mentalmente débiles», a *La Escuela Moderna*, vol. XX, 1910, p. 678 i següents.

44. T. RIBOT, *L'hérédité psychologique*, París, Alcan, 1925. Vidal coneixia les obres de Ribot a través de les traduccions del psiquiatra Ricard Rubio, segons s'indica a la bibliografia del seu *Compendio*.

que son especialíssims y no pueden someterse en modo alguno a los preceptos que sienta la educación general.

De aquí, pues, que el conocimiento de las alteraciones que en su funcionamiento pueden presentar las múltiples manifestaciones psíquicas tenga gran valor para el maestro y que la Psiquiatría infantil sea una firme base de la Pedagogía, así como ésta un poderoso factor de aquélla.⁴⁵

Vidal va distingir tres grans grups d'anormalitats: les orgàniques —deformacions, sordera, ceguesa, etc.—, les psicofísiques —«las que, dimanando de lesiones orgánicas, contribuyen directa o indirectamente a que sobrevengan morbosidades psíquicas»⁴⁶ i les psíquiques. El tractament de les primeres pertany al metge; pel tractament de les segones s'ha de recórrer «mancomunadament» als metges i els mestres; i les del tercer grup requereixen tractaments eminentement educatius. El fet que Vidal parli de tractaments i no de possibilitat d'educar els afectats per aquestes psicopatologies o, com acabem de veure, la doble implicació que establia entre la psiquiatria i la pedagogia, remet a la helleriana *Heilpädagogik* —pedagogia curativa—, que donà lloc posteriorment a l'especialitat de la pedagogia terapèutica.

3.3. EXPERIMENTACIÓ I PEDAGOGIA TERAPÈUTICA

La psiquiatria de Vidal va constituir una novetat, no tant per les descripcions de les psicopatologies, que també —i més si tenim en compte la nul·la producció espanyola sobre el tema en aquell moment—,⁴⁷ sinó per l'orientació psicopedagògica dels seus tractaments. L'interès del magisteri per la psicopatologia

45. A. VIDAL PERERA, *Compendio de psiquiatría infantil*, Madrid, Sucesores de Hernando, 1919, p. 2. [4a edició ampliada]

46. A. VIDAL PERERA, *Compendio de psiquiatría infantil*, Madrid, Sucesores de Hernando, 1919, p. 46. És necessari destacar que la posició de Vidal pel que fa a la psicofísica es manifestà clarament, des d'un primer moment, al considerar les relacions que s'estableixen entre matèria i esperit, precisant sempre la seva posició espiritualista i en contra del materialisme, tot i que no feia referència explícita ni al monisme ni al dualisme. Un exemple, entre molts, el constitueix la conferència que sobre el creixement orgànic i l'energia mental pronuncià Vidal a l'Escola Normal de mestres de Granada, el febrer de l'any 1912, i de la qual se'n va fer ressò el *Noticiero Granadino* del 18 de febrer de 1912.

47. Aquesta inhibició ha estat descrita per diversos autors de la història de la medicina espanyola; vegeu E. DOMÈNECH i J. CORBELLA, *Aportacions a la història de la psicopatologia infantil*, Barcelona. Seminari Pere Mata, Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona. Hem triat com exemple aquest llibre de Domènech i Corbella perquè inclou un extens comentari del *Compendio* de Vidal des d'un punt de vista mèdic.

infantil, gràcies en part a l'obra de Vidal, es manifesta en una sèrie de fets que van tenir lloc a partir de la publicació del seu *Compendio*. Entre aquests, cal destacar, en primer lloc, el fet que el pla d'estudis de l'any 1909, de l'acabada d'inaugurar Escola d'Estudis Superiors de Magisteri de Madrid, va incloure una assignatura anomenada *Psiquiatria del nen* i que, a partir de 1911, s'anomenà *Pedagogia d'anormals*. En segon lloc, és significatiu el fet que en els anys següents a la publicació del llibre de Vidal, es va publicar tota una sèrie de traduccions de treballs sobre psiquiatria per a mestres més o menys contemporanis al text que comentem.⁴⁸ En darrer lloc, podem dir que altres pedagogs s'uniren a la tasca i impartiren cursos de psiquiatria infantil per mestres o, també, publicaren obres d'aquestes característiques.⁴⁹

Influenciat per Ribot, Vidal contemplà l'experimentació en el pla de la psicopatologia, que explica l'entorn en què circumscriu el seu discurs psicopedagògic. En ell, la medicina té un important protagonisme; així, parla de psiquiatria infantil, clíniques pedagògiques, malalties, mestres ortofrèncs, psiquiatres mestres, etc. Aquest fet ha dut alguns autors a considerar Vidal com a metge,⁵⁰ tot i que mai es matriculà a una facultat de medicina ni acabà altres estudis que

48. El primer llibre d'aquestes característiques data de l'any 1905, i la seva traducció al castellà es realitzà el 1916; vegeu J. PHILIPPE: G. PAUL-BONCOUR, *Les anomalies chez les écoliers: Étude médico-pédagogique*, París, Alcan, 1905. Una mostra d'altres textos que van arribar durant el període són M. NATHAN i H. DUROT, *Los retrasados escolares: Conferencias médico-pedagógicas*, Madrid, Jorro, 1915, J. DEMOROR, *Psiquiatria infantil: Los niños anormales y su tratamiento en la casa y en la escuela*, Madrid, F. Beltrán, 1918. Durant els anys vint i els trenta continuaren traduint-se obres d'aquestes característiques, escrites per metges relacionats amb l'educació, com per exemple el text de Fay, un metge inspector escolar de París, o el del psiquiatra florentí Paolo Amaldi; vegeu H. M. FAY, *Psiquiatria infantil para uso de educadores*, Madrid, B. del Amo, 1928; P. AMALDI, *Elementos de antropología del crecimiento y de patología nerviosa mental de la infancia y de la adolescencia*, Barcelona, Araluze, 1935. Com a mostra de la producció espanyola, juntament amb el llibre de Vidal ha de citar-se el llibre d'Anselm GONZÁLEZ, *Diagnóstico de niños anormales*, Madrid, 1914; i el de RODRÍGUEZ LAFORA, *Los niños mentalmente anormales*, Madrid, 1917; dels quals ens ocupem més endavant, en aquest mateix treball.

49. La referència en aquest punt és José Sarmiento Lasuén, un pedagog de Burgos, autor de *Psiquiatria infantil* (1909) i divulgador de la paidologia. Blanco el cita com l'encarregat d'uns cursos sobre paidologia i psiquiatria infantil, impartits el 1912 i recollits en un opuscle titulat *Estudios de pedagogía científica experimental*; vegeu R. BLANCO SÁNCHEZ, *Bibliografía pedagógica*, vol. IV, Madrid: Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1907-1912, p. 760, 5 v.

50. M. M. POZO ANDRÉS i J. MOLERO, «La Escuela de Estudios Superiores del Magisterio: su contribución al estudio de la educación especial en España», a S. MOLINA GARCÍA, *La educación de los niños deficientes mentales en España*, Madrid, CEPE, 1992, p. 47. També apareix Vidal com el metge a A. DEL POZO PARDO, «La educación de deficientes mentales en España: los cincuenta primeros años de su desarrollo (1875-1925)», a *Revista Española de Pedagogía*, vol. XXXVIII, 1980, p. 13.

els de mestre normal. Fou la seva preocupació social la que el va dur a interessar-se i a estudiar els textos de Ribot, principalment, i els d'altres metges psicopedagogs que apareixen citats a la seva obra.⁵¹ Aquesta línia a què Vidal s'adscriu, que inaugurà a Espanya la introducció dels coneixements psicopatològics en l'àmbit de la pedagogia, fa més comprensible l'evolució que es produeix en l'entorn de la psicopedagogia localitzable a l'Europa romànica d'entre segles, on allò psicopedagògic havia estat durant anys un element mèdic i pedagògic.

Si s'analitzen els continguts del seu *Compendio*, s'observa clarament que, darrere la descripció facultativa de cada una de les psicopaties contemplades, va proposar unes orientacions en forma de consells, exercicis, mesures preventives i límits d'intervenció, en què no resulta difícil entreveure el seu caràcter psicopedagògic. No hi ha dubte que Vidal aprofità un buit existent a Espanya pel que fa a psiquiatria infantil, i va saber respondre a temps un corrent que es produïa en aquells moments en altres països d'Europa, relacionat amb la publicació de llibres de psiquiatria per mestres.

Per altra banda, la seva tasca publicística i divulgadora es complementà a Barcelona i a Granada amb l'experimentació, a la seva clínica pedagògica, des de l'any 1904.⁵² Les clíniques pedagògiques estaven destinades a la detecció, el diagnòstic i el tractament psicopedagògic de problemes relacionats amb l'aprenentatge dels escolars, i a l'orientació dels familiars que s'enfrontaven a aquest tipus de problemàtica. L'aparició d'aquests establiments en els anys d'entre segles s'explica a partir de les concomitàncies de la psicologia experimental amb la infància i l'escola. Aquesta relació donà lloc a què, enmig del procés de proliferació de clíniques psicològiques que s'observà durant el període a Europa i a Amèrica, comencessin a aparèixer també establiments que s'anomenaren directament *clíniques pedagògiques*, *consultoris pedagògics*, *clíniques medicopedagògiques*, *consultoris psicopedagògics*, etc.; i un dels primers es fundà a Barcelona, com diem, a partir de la iniciativa de Vidal. La trajectòria d'aquest pedagog barceloní, fins i tot quan va estar a Osca, el 1917, i va donar un curs de psiquiatria infantil,⁵³ estava derivant cap

51. Binet, Montessori, Séguin, Galli, Decroly, Meumann, Anselm González, Demoor, etc.

52. Hem obtingut la data d'un escrit de Vidal: «La observación, pues, de estas enfermedades y el procurar que de acuerdo los padres con los maestros puedan aplicar el debido tratamiento, nos ha inducido a establecer una clínica pedagógica en esta ciudad»; vegeu A. VIDAL PERERA, «Clínicas pedagógicas», a *La Medicina de los Niños*, vol. v, 1904, p. 323 i següents.

53. No es conserva, que nosaltres sapiguem, el text de les deu conferències de què consta el curs, però la ressenya aparegué al *Boletín Escolar*. Les lliçons que va impartir Vidal formaven part d'un curs de pedagogia, organitzat per la Normal de mestres, i feien referència a temes com els nens psicoanormals, l'estudi de les mnemopaties, les malalties de la imaginació i la consciència,

a qüestions relacionades amb la psicotècnia;⁵⁴ però, la seva vida es va interrompre en aquest punt.

3.4. RAMON JANER I LA PSICOLOGIA PER A MESTRES

Continuant la tradició iniciada a Espanya pel català Vidal Perera, durant aquest període es continuaren prodigant textos de psicologia i psiquiatria destinats als professionals de magisteri; la diferència es troba en el fet que, en aquest moment, ja estan escrits per metges. És el cas del text del metge psiquiatra i frare caputxí Ramon Janer, més conegut com Francesc de Barbens (1875-1920), un home preocupat per la situació dels malalts mentals⁵⁵ i també pels avanços de la psicopatologia infantil en l'educació.

Però, la seva obra més rellevant pel nostre objectiu és *Curso de psicología escolar para maestros*,⁵⁶ creada a partir d'una sèrie de conferències llegides a l'Escola Industrial de Barcelona i destinades als mestres. Tot i l'orientació moral religiosa, present sobretot en els últims capítols, el llibre descobreix la interessant tasca docent de Barbens a favor de la formació psicològica dels mestres assistents als seus cursos, ja que presenta la tècnica psicomètrica (Binet i Simon) com un important auxiliar pel treball a l'escola, i explica la pedagogia des dels fonaments biològics, fisiològics i psicològics. No obvia els temes importants de l'època, com l'eugenèsia i els seus objectius centrats en la prevenció de la degeneració, pel que recomana l'exercici físic; o la fatiga mental, que considera efecte de vibracions cel·lulars nervioses, reaccions musculars o modificacions circulatòries degudes al treball mental.⁵⁷ Es refereix, també, al conflicte entre idees i

la didàctica aplicada als nens psicoanormals, etc. Els alumnes completaven les lliçons teòriques amb sessions pràctiques en establiments de la beneficència de la capital altoaragonesa; vegeu «Acción cultural, Normal de maestros de Huesca. Curso de pedagogía», a *Boletín Escolar*, núm. 9, 1917, p. 174 i següents.

54. La seva darrera obra publicada en vida corrobora el que diem; vegeu A. VIDAL PERERA, «La deliberación volitiva», a *Revista de Pedagogía*, vol. 1, p. 376 i següents.

55. F. DE BARBENS, *Los enfermos de la mente. Estructura, funcionamiento y reformas que se imponen en los manicomios*, Barcelona, Luis Gili, 1914.

56. F. DE BARBENS, *Curso de psicología escolar para maestros*. Barcelona, Luis Gili, 1916.

57. En un altre lloc, Barbens conclou el que podem considerar com l'explicació biològica d'una preocupació omnipresent en l'època, la fatiga mental: «Si es vol que les neurones conservin una capacitat màxima pel treball, se'ls ha de proporcionar una nutrició i una irrigació sanguínia suficients, un treball moderat i un descans regular. Així conceptuem un principi fonamental de la pedagogia»; vegeu F. DE BARBENS, «Caràcter científic del nou sistema pedagògic», a *Quaderns d'Estudi*, vol. II, núm. 2, p. 96 i següents (la referència es troba a la p. 100). En el mateix sentit, en el

sentiments, que resol afirmant que són complementaris. Parla, en darrer lloc, de la psiquiatria pedagògica al referir-se al tema dels deficients psíquics, i considera el mestre com el responsable de la detecció. No es va trobar Barbens còmode en aquest àmbit, ja que considerava que era una part de la medicina encara obscura, tot i que no dubtà en relacionar la deficiència mental amb la prostitució i la criminalitat.

4. LA PSICOMETRIA I LA CLASSIFICACIÓ DELS ESCOLARS

Els primers fruits de la confluència en el canal psicopedagògic dels nous discursos de les anomenades *psicologia* i *pedagogia científiques*, van tenir relació amb la psicometria; una tecnologia que semblava eficaç en un tema primordial en aquella època, com era el de la definició de normalitat o anormalitat infantil, amb efectes directes en aquella estratègia educativa fonamental aleshores: la classificació dels escolars. A Espanya, el primer a dedicar-se a aquest tema des de l'àmbit de la psicometria i des de la teoria i la pràctica, fou A. Rodríguez Mata, un actiu investigador preocupat per la modernització de l'ensenyament i autor d'una obra titulada *Exposición y crítica de la escala métrica de la inteligencia* (Madrid, 1914). Mata començà el seu treball experimental el 1911 i la seva proposta es concretà en el triple examen: mèdic, psicològic i d'instrucció. També, va idear un model de classificació de les dades obtingudes que anomenà *mètode gràfic*.⁵⁸ La prometedora trajectòria d'aquest psicopedagog s'acabà amb una mort sobtada que el va sorprendre en plena joventut.

4.1. A. ANSELM GONZÁLEZ FERNÁNDEZ

En aquells mateixos anys, A. Anselm González Fernández (1870-1940?) donà a conèixer, des de la seva càtedra de l'Escola d'Estudis Superiors de Ma-

congrés d'higiene escolar que se celebrà a Barcelona, el 1912, Espiridí Duran tractà la necessitat d'atendre la gradació dels programes i l'organització del temps d'estudi; vegeu E. DURAN, «Reparto de las horas de estudio dentro y fuera de la escuela. Gradación y complejidad de los programas desde el punto de la higiene psíquica, o sea en función de la edad y el sexo», a *Primer Congreso Español de Higiene Escolar*, Barcelona, 8-13 d'abril de 1912, p. 127 i següents. Pi i Sunyer, a la mateixa tribuna, va llegir una ponència en què proposava a més una cèdula o una fitxa específica per la fatiga mental dels escolars.

58. A. RODRÍGUEZ MATA, *Examen y clasificación de los niños*, Madrid, Publicacions de la Revista de Pedagogia.

gisteri, les tècniques d'Alfred Binet (1854-1911), i es convertí al poc temps en el principal impulsor de la psicometria a Espanya.

En la biografia d'aquest actiu psicopedagog, es distingeixen clarament dos períodes. Durant el primer, que correspon amb els primers trenta-set anys de la seva vida, aconseguí la seva llicenciatura en Ciències Naturals i treballà com auxiliar de l'observatori meteorològic, coma ajudant repetidor de l'Escola Superior d'Arts i Indústries de Madrid, i com a professor auxiliar de l'Escola de Criminologia, a la qual s'incorporà substituïnt a Cossío. La seva tasca publicística en aquesta època presenta alguns manuals de la seva especialitat de ciències, traduccions d'obres de temàtiques diverses com la biologia, l'eugenèsia, la psicologia experimental, la pedagogia, la psicoanàlisi, la criminologia, etc. González publicà durant la seva vida més de quaranta obres sobre educació, la majoria sobre temes psicopedagògics.

Entre el 1908 i el 1910 viatjà per França, Anglaterra, Bèlgica, Holanda i Suïssa; visità escoles per obrers i realitzà estudis de pedagogia i psicologia experimental. La seva experiència docent, la seva relació amb Cossío i amb la JAE, i el seu interès per la psicologia l'orientaren cap al camp de la psicometria, que fou la segona etapa de la seva vida, centrada ja de ple en l'entorn psicopedagògic i que s'inaugurà amb una tesi doctoral titulada *Contribución al estudio pedagógico de la atención*. Així, el 1910 va accedir a la càtedra de psiquiatria del nen a l'Escola d'Estudis Superiors de Magisteri; també ingressà com a vocal a l'Institut Nacional de Sordmuts, Cecs i Anormals. El 1914 formà part de la junta del Patronat d'Anormals com a vocal, i quatre anys més tard es va fer càrrec de la seva direcció, des d'on impulsà la creació d'una granja escola (1921).

Per altra banda, dins de la important tasca pedagògica de l'Escola d'Estudis Superiors de Magisteri, hem de fer referència als treballs de la Càtedra, el laboratori i el seminari de pedagogia d'anormals que, des de l'any 1910, foren nucli d'una sèrie d'aportacions teòriques i pràctiques, principalment relacionades amb el psicodiagnòstic i la psicologia experimental, sempre sota la direcció d'Anselm González. Es passaren escales als escolars madrilenys per a l'estudi de la capacitat d'abstracció, per realitzar comparacions sobre corbes estesiomètriques i, principalment, per comprovar la validesa de les proves de Binet.⁵⁹ Així,

59. Reputats pedagogs rememoraren en les seves obres i utilitzaren aquests treballs experimentals realitzats amb A. González a la seva càtedra; Gil Muñoz, José María Navaz Sanz, Amparo Irueste Roda, Sara Leiros Fernández, J. Xandri Pich, etc. Són exemples d'això que diem. Pozo i Molero, a la seva obra citada, destaquen unes manifestacions especialment reveladores de Benito Castriello Sagredo, un alumne de González que pertanyia a la segona promoció, que, al tornar el 1913 d'un viatge d'estudis per escoltar a J. Voison a la *Salpêtrière*, afirmà que no havia trobat diferència amb el que havia fet el curs anterior a la càtedra d'A. González.

quan el 1915 González publicà *Diagnóstico de niños anormales*, les conclusions que exposà sobre la idoneïtat de l'escala per als nens espanyols es basaren en un banc de dades amb més de vint mil proves realitzades a escolars madrilenys.

En el mateix àmbit i complementant els treballs de la càtedra de pedagogia d'anormals, l'any 1915 trobem l'Institut de Diagnòstic i Orientació Medico-psicològica al Patronat Nacional d'Anormals; i, poc després, el Laboratori Medico-psicològic annex a l'Institut Central d'Anormals, dirigits també per Anselm González. Aquesta intensa trajectòria el va dur a cursar estudis de medicina, sens dubte influït pel seu amic, el pediatre Enrique Suñer Ordóñez (1878-1941), catedràtic de la Facultat de Medicina madrilenya i fundador de l'Escola Nacional de Puericultura, de la qual en fou director. És també, en aquest segon període de la vida de González, quan van aparèixer les seves obres més importants, entre les quals destaquen la ja citada *Diagnóstico de niños anormales*,⁶⁰ on introdueix i adapta les tècniques psicomètriques de Binet; i *Nacimiento y evolución de la inteligencia* (Madrid, 1930), un dels primers textos espanyols que presenten l'estudi de la intel·ligència des d'un punt de vista evolutiu.⁶¹

El 1922 va estar igualment present en el complex procés que culminà, el mateix any, amb l'establiment de l'Escola Central d'Anormals, i donà suport des del tribunal de selecció a la candidatura de Maria Soriano, aleshores una jove professora de vint-i-tres anys que acabava de graduar-se a l'Escola d'Estudis Superiors de Magisteri, que va conduir la nova institució amb encert fins a la seva jubilació, el 1970.

4.2. LA POLÈMICA ENTRE ANSELM GONZÁLEZ I RODRÍGUEZ LAFORA

Els èxits professionals de González, la seva tasca publicística i els encerts en la seva carrera docent no aconseguiren consolidar un prestigi social. Tot el contrari, la seva problemàtica gestió administrativa a les institucions d'anormals, i el seu enfrontament amb alguns sectors de la psiquiatria emergent que reclamava un lloc en els àmbits de l'educació dels deficients psíquics, el van dur a

60. A. GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Diagnóstico de niños anormales*, Madrid, El Magisterio Español, 1914.

61. A. GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Nacimiento y evolución de la inteligencia*, Madrid, Aguilar, 1930. [Pròleg d'E. Suñer]. El tractament de la intel·ligència des del punt de vista de les noves orientacions de la psicologia se centrava principalment en el seu aspecte psicofisiològic, seguint el camí obert per A. BAIN, *Les sens et l'intelligence*, París, G. Baillière, 1874. A aquest corrent pertany un text primerenc, ja citat, de Tomás Maestre, prologat per Ramón y Cajal, és *Introducción al estudio de la psicología positiva*.

desaparèixer de l'escena psicopedagògica quan, el 1923, es tancà l'Escola d'Estudis Superiors de Magisteri en benefici d'una secció de pedagogia a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Madrid, a la qual González no s'incorporà. Els nous estudis de la secció de pedagogia no van recollir la rica tradició oberta a la Càtedra de González i, únicament, es programà una assignatura sense cap rang fonamental, per tant sense Càtedra, anomenada *Psicopatologia infantil i pedagogia d'anormals mentals*, de la qual s'encarregà Gonzalo Rodríguez Lafora (1886-1971) sense cap repercussió destacable.

És de justícia senyalar, en aquest punt, una polèmica oberta durant anys entre aquests dos personatges que, al voltant d'un assumpte merament competencial, com era el diagnòstic d'anormalitat, van mantenir González i el jove psiquiatre Gonzalo Rodríguez Lafora. En el seu *Diagnóstico de niños anormales*, González presentà el psicopedagog com el responsable del diagnòstic. Lafora, per la seva banda, sempre defensà la supremacia del metge, segons deixà clar en el seu llibre *Los niños mentalmente anormales*. El cas és que des que González publicà el seu llibre, el jove psiquiatre no va perdre cap ocasió per desprestigiar públicament no només l'autor sinó tot el seu entorn —la seva activitat, els seus nomenaments, les seves publicacions, els seus alumnes, les institucions en què intervenia, etc.—, en una espècie d'obsessió o mania persecutòria sense cap mirament. Als insults, hi seguiren les acusacions de connivència, amiguisme o plagi.

Existeixen raons més que suficients per assegurar que, en aquesta aventura que inicià Lafora en la premsa madrilenya, s'hi amagava una antipatia personal cap a Anselm González. A més a més, podem tenir en compte, per una banda, que aquest havia guanyat la càtedra a què havia optat anys abans un il·lustre amic de Lafora, el malaguanyat neurofisiòleg Nicolás Achúcarro (1880-1918); i, per altra banda, que, havent coincidit tots dos al Patronat de Sordmuts, Cecs i Anormals, mentre González arribà a ser el director, Lafora, juntament amb Achúcarro, foren cestas a causa de conflictes interns que entelaven el treball en aquesta institució madrilenya durant aquells anys.⁶² Un sector de la classe mèdica pa-

62. Ortega y Gasset va escriure, fent referència a aquest fet, com «un dia, no sé per quin motiu, va posar un ministre a les seves mans [les d'Achúcarro] l'organització d'un Patronat d'Anormals que hagués estat un important institut de ciència i, al mateix temps, de caritat. Però, als pocs mesos un parell de mestres balbucients i un altre parell de savis oficials [en aquest grup, objecte de l'escarni d'Ortega, es troba Anselm González] el van fer fora d'aquell lloc, pel qual només Achúcarro era suficient. Mentre no conquistem, els espanyols, una sensibilitat més fina per les distàncies i els rangs que hi ha d'haver entre els homes de diferent qualitat, tota esperança de perfecció nacional serà en va»; vegeu G. MOYA (coord.), *Nicolás Achúcarro (1880-1918): Su vida y su obra*, Madrid, Taurus, 1968, p. 41-42. Del mateix tenor són les opinions de Laín Entralgo, també recollides en aquest llibre (p. 64-65). Curiosament, Lafora, coautor també d'aquest llibre homenatge dedicat a Achú-

tronejat per Lafora mai va admetre que el pedagog pogués dur a terme un altre paper que el d'auxiliar del metge en els centres d'educació especial. L'opinió que sobre aquests fets mantenien reconeguts personatges de la ciència i la cultura espanyoles, va relegar a l'oblit Anselm González que, un cop va desaparèixer de la vida pública, va veure com Lafora era acimat, bé sigui per la seva interessant carrera posterior en el camp de la psiquiatria.

La resposta de González als atacs del psiquiatre arribà anys després, el 1925, quan Lafora va treure a la llum la segona edició del seu llibre; el psicopedagog, pel que fa al llibre, va escriure:

Al aparecer la primera edición de este libro, el Dr. Lafora —psicopedagogo incipiente—, totalmente indocumentado en la materia en que pretendía pontificar, de mi obra y, lo que es más, del método Binet y Simon, afirmaba que debía ser aplicado el de Bobertag. Entre los muchos casos que ignoraba Lafora, uno de ellos era que Bobertag había emitido juicio favorable al de Binet y Simon, del que el suyo era una mera adaptación para escolares alemanes.

Me pareció perder el tiempo en refutar aquella crítica disparatada y, efectivamente, algunos años más tarde publicó Lafora una obra, para hacer la cual entró a saco en la mía, y que fue premiada por la Academia de Medicina. En esa obra detalla, con poco esfuerzo, el método Binet y Simon, y para nada mentó el de Bobertag.⁶³

4.3. PSICOMETRIA I EDUCACIÓ ESPECIAL

Sobre l'evolució del pensament d'Anselm González, el primer que cal destacar és que les seves aportacions fonamentals es troben en els àmbits del psicodiagnòstic i la psicometria. Per aquest professor, els mètodes de diagnòstic destinats als escolars són «els procediments que, sense intervenció mèdica, permetien separar de les escoles o les classes ordinàries als alumnes que necessitaven una educació especial».⁶⁴ Aclareix, a continuació, que no s'exclou els met-

carro, no cita aquests fets. Tot i que les referències es comenten per si soles, potser s'ha de destacar el flac favor que aquests autors fan a la memòria del malaguanyat Achúcarro, si per enaltir la seva figura necessiten menysprear injustament la d'altres.

63. Una crònica detallada d'aquesta polèmica es troba a S. MOLINA GARCÍA i A. GÓMEZ MORENO, «Marco institucional para la creación de las primeras escuelas públicas de anormales: el Patronato Nacional de Sordomudos, Ciegos y Anormales», a S. MOLINA GARCÍA (coord.), *La educación de los niños deficientes mentales en España*, Madrid, CEPE, 1992, p. 15 i següents (la referència es troba a la p. 30-31).

64. A. GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Diagnóstico de niños anormales*, Madrid, El Magisterio Español, 1914, p. 7. Afegeix l'autor, més endavant, que aquests procediments els proporciona la psicologia científica.

ges, però la detecció, la selecció i la classificació dels escolars «menys anormals», aquells que apareixen més freqüentment a les aules, es tasca del mestre i el psicòleg.

Hi ha una clara diferenciació entre el paper professional que correspon als mestres, als psicòlegs i als metges. A aquests darrers, se'ls assigna una tasca relacionada amb el tractament de les psicopaties associades als problemes d'aprenentatge, i l'examen anatomopatològic que, a la vegada, resulta útil a la pedagogia terapèutica. Afirmà González, en aquest mateix sentit, que «la determinació d'aquesta anormalitat [...] és, en l'essencial, una funció psicopedagògica, i que, consegüentment, al mestre i al psicòleg competeix».⁶⁵ En definitiva, González buscà la identificació dels nens amb problemes d'aprenentatge —psicodiagnòstic— mitjançant mètodes psicomètrics, traient la conclusió que «es tracta, efectivament, d'un problema de psicologia aplicada [...] que al psicopedagog competeix resoldre».⁶⁶ Podem concloure, doncs, després de recalcar la primerenca utilització que practicà aquest autor dels termes «psicopedagogia», «psicopedagog», etc., que la seva diferenciació entre la funció del metge i el psicopedagog no implicava exclusió, sinó col·laboració.

En relació amb les tècniques psicomètriques, González mostrà un coneixement exhaustiu de tot allò que en aquest camp s'havia realitzat. Va tenir, a més a més, l'encert de veure que, entre les diferents ofertes que havien començat a circular sobre la mesura de la intel·ligència, la proposta de Binet era la que millor s'adaptava a les seves perspectives de treball a la càtedra. La seva admiració per aquest personatge es respira en tota la seva obra, fins arribar al punt de titllar el mètode Binet-Simon d'insuperable. Des d'un primer moment va proposar i experimentar amb els tests, que ell anomenà *reactius*; i, a més de les tècniques per la medició de la intel·ligència, analitzà les d'altres funcions com les de l'atenció, la memòria, l'abstracció o la comprensió, sense oblidar altres temes tan recorrents en l'època com l'associació i la fatiga mental.⁶⁷

Juntament amb aquesta temàtica relacionada amb el psicodiagnòstic, destaquem l'oportunitat d'aquest psicopedagog d'haver pogut estudiar l'evolució de la intel·ligència del nen des d'abans del naixement fins als sis anys, respondent a la campanya sensibilitzadora que van encapçalar alguns metges. També, va mostrar interès pels estudis psicològics i psicopedagògics dels nens d'aques-

65. A. GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Diagnóstico de niños anormales*, Madrid, El Magisterio Español, 1914.

66. A. GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Diagnóstico de niños anormales*, Madrid, El Magisterio Español, 1914, p. 11-12.

67. A. GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Técnica de psicología experimental sin aparatos: Manual de investigación psicológica*, Madrid, Sucesores de Hernando, 1921.

ta edat i va continuar l'interès suscitat per estudis anteriors que tenien relació amb la higiene —la mortalitat infantil, els expòsits, etc.—, amb la pediatria, amb la psicologia —l'origen de la intel·ligència—, amb la pedagogia —les escoles de pàrvuls—, i amb la paidologia en general. Les aportacions de González en relació amb l'evolució de la intel·ligència dels nens de zero a sis anys tracten, pel que fa als coneixements de l'època, del nen abans de néixer; de l'exploració psicològica del nen acabat de néixer, mitjançant l'aplicació de proves basades en l'anàlisi de les respostes reflexes —fins a catorze proves—; del primer any de vida psíquica; o de la psicologia al parvulari. També intentà descriure com s'origina la intel·ligència, la seva evolució i el seu funcionament; i buscà la determinació i els indicadors de normalitat en el rendiment intel·lectual d'aquests primers anys de la vida del nen.⁶⁸

A l'extensa obra d'Anselm González, hi trobem també algunes aportacions d'altres àmbits de la psicopedagogia, com l'educació de sords i cecs, de la qual no oblidà l'estudi dels perfils psicològics d'aquests deficientes sensorials. També, s'ocupà del problema de la responsabilitat en els seus aspectes psicotècnics dins de l'àmbit de la psicologia jurídica i de l'orientació professional i vocacional.

La tasca dels professors es complementà amb les aportacions teòriques de molts mestres que, des de la pràctica diària, van aportar textos de gran interès per la fonamentació del discurs psicopedagògic. D'aquest últim sector, no ens en podem ocupar aquí, ja que la seva pròpia idiosincràsia i complexitat mereixen un estudi monogràfic.

No menys important va resultar l'evolució del pensament mèdic i el pensament jurídic, dels que ja ens n'hem ocupat en altres llocs. El primer incorpora importants elements a l'incipient psicopedagogisme, en el tema de l'educació especial, la protecció del menor i la higiene escolar, però no en el tema de l'experimentació psicofisiològica ni en el de l'aportació a la naixent psicopatologia infantil. I pel que fa al pensament jurídic, s'amaga un gran interès per tot allò que intentà pal·liar els dèficits relatius a la protecció del menor i a la prevenció de la delinqüència infantil i juvenil, buscant les seves arrels psicopatològiques i socials, o proposant mètodes psicopedagògics per la seva solució, que contrastaven amb les vies tradicionals basades en caducs plantejaments juridicopenals o beneficoassistencials.

68. A. GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Nacimiento y evolución de la inteligencia*, Madrid, Aguilar, 1930.